

Role antropologie v přehřívajícím se světě

THOMAS HYLAND ERIKSEN

Katedra sociální antropologie, University of Oslo, t.h.eriksen@sai.uio.no

ABSTRACT: *The present era, which can rightly be labelled the Anthropocene, is often characterised by references to global crises or challenges facing humanity as a whole today. In this paper, I argue that the metaphor of overheating can be a useful common denominator to the main crises of globalisation, as it calls attention to accelerated change and a heightened level of activity in the realms of economy, environmental change and communication; and one may similarly, metaphorically, speak of the quest for shared traffic rules on a global roadmap where traffic is growing by the minute. Anthropologists and other social scientists are in a unique position to make sense of the current global situation. It is crucial to understand local life-worlds and cultural diversity in order to come to terms with the overheated global situation in a constructive way.*

KLÍČOVÁ SLOVA:

antropologie, globalizace,
krize, změna, přehřívání

KEY WORDS:

anthropology, globalisation,
crisis, change, overheating

ÚVODEM

Po celém světě se šíří přesvědčení, že lidstvo prochází přelomovou epochou. Nepanuje však shoda – ani mezi společenskými vědci, ani nikým jiným – jakého je tento přechod charakteru a co bude jeho konečným výsledkem. Neexistuje ani všeobecná shoda na tom, kdo by měl být volán k odpovědnosti za probíhající změny a jak naložit s jejich dopady. A není tu řeč jen o klimatických změnách, ačkoliv se bezesporu jedná o nejzávažnější proces, kterému čelíme a který vyžaduje naši reakci.

Urychlené změny lze zaznamenat v mnoha sférách. Nejznámější exponenciální křivka posledního století je křivka celosvětového populačního růstu. Na začátku 20. století čítala světová populace asi 1,5 miliardy lidí. Na jeho konci dospěla téměř k 7 miliardám. Lidstvu trvalo několik set tisíc let, než dosáhlo první miliardy, a pak stačila dvě staletí na to, aby se sedmkrát znásobilo.

Dynamických proměn jsme však svědky všude. Je nás stále víc, všichni jsme v průměru stále mobilnější a aktivnější a jsme s ostatními více provázáni, napojeni na více sítí než kdy dříve. Předchozí epochy měly bez výjimky pro většinu lidstva pomalejší ráz.

V tomto smyslu lze říci, že dnes žijeme na přehřívající se planetě (viz www.uio.no/overheating). Ve fyzice je teplo synonymem rychlosti. Přeloženo do jazyka společenských věd může přehřívání odkazovat právě ke zrychlujícím se změnám. Navíc je už delší dobu známo, že změny způsobené modernitou mají často nezamýšlené a paradoxní důsledky, a když se proměny zrychlí, uspíší se i nepředvídané vedlejší účinky těchto procesů.

Reakce na přehřívání – lokální odpovědi na zrychlené změny – lze pozorovat po celém světě, ale v různých oblastech a ve velmi rozmanitých podobách. Liší se totiž místní podmínky, ať už materiální, sociální nebo kulturní. Většinou si lidé povšimnou, že k nějaké změně dochází a že probíhá velice rychle. Jejich reak-

ci však může být dojem, že na jejich názor se nikdo neptal. Jasně nebývá ani to, kdo je za proces zodpovědný, komu lze důvěřovat a co vlastně dělat. V situaci přehřívání je to typické. Jako úkol pro společenské vědce se nabízí studium mechanismů obviňování v konkrétních lokálních podmínkách, což je výzkum s jednoznačně politickými konotacemi. Je například velký rozdíl, zda lidé obviňují/důvěřují „někoho/někomu“ nebo „něco/něčemu“; tedy zda jde o osobu, strukturu či instituci. Je také důležité rozlišit, zda lze volat k zodpovědnosti nějakou lokální nebo domácí entitu – osobu či instituci – nebo zda je původce problémů někde v zahraničí. Když dojde k neočekávané změně v náhorní Sierra Leone – řekněme když se náhle objeví obrovská plantáž na biopaliva hned za řekou – lidé možná jen pokrčí rameny a řeknou si, to ta globalizace. Úkolem společenských vědců je tento fenomén rozebrat a zjistit, co místní lidé „globalizací“ myslí a jak to souvisí s jejich zkušenostmi, vyhlídkami do budoucna a světovým názorem, doslovně i v přeneseném slova smyslu. Pokud můžeme například za nedostatek vody v nějakém andském městě vinit nedalekou těžbařskou společnost, pak se daná firma skutečně musí zodpovídat. Pokud ale za příčinu není považována spotřeba vody během těžby, nýbrž globální klimatické změny, je pro místní lidi mnohem těžší rozhodnout, co mají dělat. Mohou se dokonce zaměřit na nějakého místního obětího beránka.

Jednou z obecných charakteristik přehřívání je nízká míra předpověditelnosti. Lidstvo nemá žádné jasné vodítko pro budoucí vývoj takzvané modernity, žádný univerzální narativ o tom, kam směřujeme. Toto století bude po lidstvu kolektivně i lokálně vyžadovat „přestavbu lodi přímo na moři“, pokud se tedy máme vyhnout kolapsu světa takového, jak jej známe. Jako nejnebezpečnější se jeví hrozba globálních klimatických změn, nicméně musíme ji chápat ve všech souvislostech.

ZRYCHLUJÍCÍ SE ZMĚNY

Jak předestřel Charles Tilly ve své rané kritice metodologického nacionalismu v sociologii (Tilly 1984), epocha, v níž svou práci psal, byla typická provázaností do té doby pro lidský svět nevídanou.

Rozumnou definicí propojenosti uvnitř sítě může být to, když jednání aktérů disponujících mocí v určitém regionu rychle (řekněme do roka) a viditelně (ve formě změn, o kterých referují místní pozorovatelé) ovlivní blahobyt alespoň minimálně významné menšiny (řekněme desetiny) populace v jiném regionu. Podle tohoto kritéria je náš svět zcela nepochybně jediným propojeným systémem; i kdyby nebylo celosvětových toků kapitálu, komunikace a průmyslové výroby, jen samotné dodávky obilí a zbraní z regionu do regionu by postačovaly k zajištění minimální míry provázanosti. (Tilly 1984: 62)

O třicet let později můžeme s jistotou prohlásit, že trend, na který se Tilly odvolával, pokračoval i nadále. Ať už měříme stupeň propojenosti v současnosti jakkoliv, jediným možným závěrem je to, že je vzájemně provázáno mnohem více lidí než kdy v historii. Je nás stále víc a každý z nás má v průměru více vazeb na vnější svět než naši předkové, ať už ve formě pracovních cest, informací, komunikace, migrace, dovolených, politické angažovanosti, obchodu, účasti na rozvoji, výměnných programů a podobně. Počet přesoceánských telefonních linek v posledních desetiletích závratně stoupl a stejně tak se zvýšil i počet webových stránek a mezinárodních neziskových organizací.

V souvislosti s antropologickým výzkumem je třeba poukázat na to, že tatáž zvýšená provázanost, která je dnes v centru pozornosti výzkumu transnacionalismu, byla jen o něco dříve příčinou dekolonizace a vzniku postkoloniálního myšlení, které zase vedlo k tomu, co mnozí vnímali jako krizi reprezentace v antropologii (Fabian 1983, Clifford a Marcus 1986). Tento zdroj lítosti mnohých antropologů však můžeme chápat také jako situaci, která nabízí nové příležitosti pro srovnávací výzkum, protože lidé na celém světě už nejsou pouhými spoluobyteli planety, nýbrž se stávají skutečnými „současníky“ (viz Gertz 1957) uvědomujícími si – jakkoliv nejasně – jeden druhého a také širší procesy, v jejichž rámci se odehrávají jejich životy, sdílejíce jeden jediný svět nejen spolu navzájem, ale také s antropologem, který o jejich životech a světech píše.

Nejpůsobivějším grafickým zobrazením procesu změny, která je pro naši dobu charakteristická, je exponenciální křivka populačního růstu (Eriksen 2001, česky 2005, 2009¹). Ve své nejznámější verzi zachycuje růst světové populace, jak na něj vlivné aktéry upozornila zpráva neomalthusiánského Římského klubu *Meze růstu* (Meadows et al. 1972). Zpráva se zastávala kontroly růstu populace jako jedné z metod, kte-

ré by mohly zabránit závažnému nedostatku zdrojů v budoucnu. Z globální environmentální perspektivy je znepokojení vyjádřené Římským klubem snadno pochopitelné. Mnozí argumentovali, že pravděpodobně nebude možné, ani ekonomicky ani ekologicky, zajistit většinu světové populace – která má v roce 2050 dosáhnout 9 miliard – každoroční leteckou dovolenou, rodinné auto a po čemkoliv zatouží z říše nejrozličnějších elektronických vymožeností. Alternativy, o které usilují aktivisté, politici a strategičtí plánovači, zahrnují přijetí rozšířené chudoby, přípravu na ekologickou katastrofu, obhajobu redukce populace nebo nahrazení konzumerismu jedním nebo hned několika jinými představami o tom, co je to dobrý život.

K exponenciálnímu růstu však dochází v mnoha oblastech a populace narůstá pomaleji než jiné fenomény. Jistě, podíl světové populace s přístupem k Internetu narostl od roku 1990 extrémní rychlostí, protože tehdy Internet využívalo jen velmi málo lidí. Jenže tento nárůst se od přelomu tisíciletí ještě zrychlil. Teprve v roce 2006 se odhadovalo, že asi jedno až dvě procenta subsaharské africké populace (s výjimkou Jihoafrické republiky) mají víceméně pravidelný přístup k Internetu. V roce 2012 byl tento podíl odhadován mírně nad 15 procent (Internet World Stats 2013). Jednoduchým vysvětlením je to, že miliony Afričanů nyní mají chytré telefony se snadným přístupem k síti a e-mailu.

Nebo se můžeme podívat na mezinárodní migraci v oblastech, které „přehřívání silně pociťují“: Když jsem v roce 1990 začal psát o kulturní rozmanitosti v Norsku, žilo v zemi (která tehdy měla asi 4,5 milionu obyvatel a dnes jich má více než 5 milionů) asi 200 000 přistěhovalců. Na konci roku 2013 už počet dosahoval 700 000 (včetně dětí, jejichž oba rodiče jsou přistěhovalci), přičemž růstová křivka poslední dekády je dosti prudká. Ve stejném období se dala do pohybu také urbanizace na globálním jihu – města jako Nuakšott (Mauretánie) a Mogadišu (Somálsko) se rozrostla z několika stovek tisíc na několik milionů obyvatel. Jinými slovy, během čtvrt století se zvětšila o tisíc procent (Davis 2006).

Dalším ukazatelem zrychlujících se změn je mezinárodní turismus. Už na konci 70. let si Skandinávci stěžovali, že některé části španělského pobřeží jsou „zkažené turismem“. Přitom v roce 1978, nedlouho po pádu fašistického režimu v zemi, do Španělska přijelo za celý rok asi 15 milionů návštěvníků. V roce 2013 byl odhad 60 milionů. Turismus se zde tedy rozmohl během 35 let čtyřnásobně. V roce 2013 odhadovala UNWTO (Světová organizace cestovního ruchu při OSN) celosvětový počet mezinárodních turistů na více než miliardu.

Webové stránky, mezinárodní organizace (ale i mezinárodní konference a workshopy), mobilní telefony a televize, osobní auta a textové zprávy: Křivky růstu míří ve všech těchto sférách (a mnoha dalších) prudce

1 Tyranie okamžiku, Brno: Doptněk.

vzhůru. V roce 2003 Facebook ještě neexistoval. O deset let později už aplikace získala 1,1 miliardy uživatelů. Tento počet je o to působivější, že v něm z důvodů politicky motivované cenzury nejsou nijak zastoupeni Číňané, kteří představují 17 procent světové populace.

Samozřejmě nezrychluje na začátku 21. století všechno a všude, a také ne všechno, co rychle narůstá, má citelné místní dopady. Možným důsledkem globálního zrychlování je také lokální nebo regionální trend zpomalování. Navíc i když jevy jako textové zprávy, turismus, Facebook a kabelová televize proměnily dnešní život způsobem, kterému společenské vědy zatím rozumějí jen zčásti, zásadní pro současnost a nejbližší budoucnost lidstva je vzájemný vztah mezi jinými dvěma procesy změny – *populačním růstem a nárůstem spotřeby energie*.

Protože je nás dnes sedmkrát víc než v době napoleonských válek, není asi překvapením, že spotřebováváme více energie. Jenomže ke zvýšení globální spotřeby energie došlo mnohem rychleji než k nárůstu počtu lidí na Zemi. V roce 1820 každý z nás průměrně spotřeboval 20 gigajoulů ročně. Zhruba o dvě staletí později tato hodnota dosahuje 80 gigajoulů, což je způsobeno zejména technologiemi, které nám umožňují široce využívat fosilní paliva. Je dobře známo, že spotřeba energie se výrazně liší mezi různými společnostmi, a odhaduje se, že lidé žijící v bohatých státech mají průměrně přístup k takovému množství energie, která by odpovídala 25 otrokům na jednotlivce.

Zmíněný čtyřnásobný nárůst je ve skutečnosti nárůstem osmadvacetiásobným, protože je nás dnes sedmkrát více než na začátku 19. století. Jen od roku 1975 se spotřeba energie zdvojnásobila. Nezamýšlené dopady tohoto faktu jsou dobře známé. Ty nejviditelnější, které zakoušíme na vlastní kůži, jsou znečištění a degradace životního prostředí. Dlouhodobými, dalekosáhlými důsledky, které se hůře pozorují a studují, jsou globální změny klimatu.

Můžeme se jen dohadovat, zda jsme se mohli vyhnout nejzávažnějším nepředpokládaným důsledkům revoluce v užívání fosilních paliv, kdyby světová populace nezačala v 19. století exponenciálně růst. Lovelock (2006) jednou poznamenal, že kdyby dnes na planetě žila jen asi miliarda lidí, mohli bychom si dělat „velku co bychom chtěli“ a Země by to dost dobře unesla. Stejně tak si lze představit sedminásobný nárůst světové populace bez revoluce v užívání fosilních paliv, i když je to spíše nerealistický scénář. I v takovém případě bychom se totiž vyvarovali klimatické krize. Většina lidstva by pak ale nejspíš přežívala pouze na hranici uspokojení základních potřeb. Místo toho je námi všemi sdílená planeta místem, kde se modernita dala rychle do pohybu a kde v mnoha vzájemně provázaných oblastech dochází ke zrychlování. Důsledky těchto zrychlujících se změn

pro lidstvo by měly být přednostním tématem antropologického výzkumu.

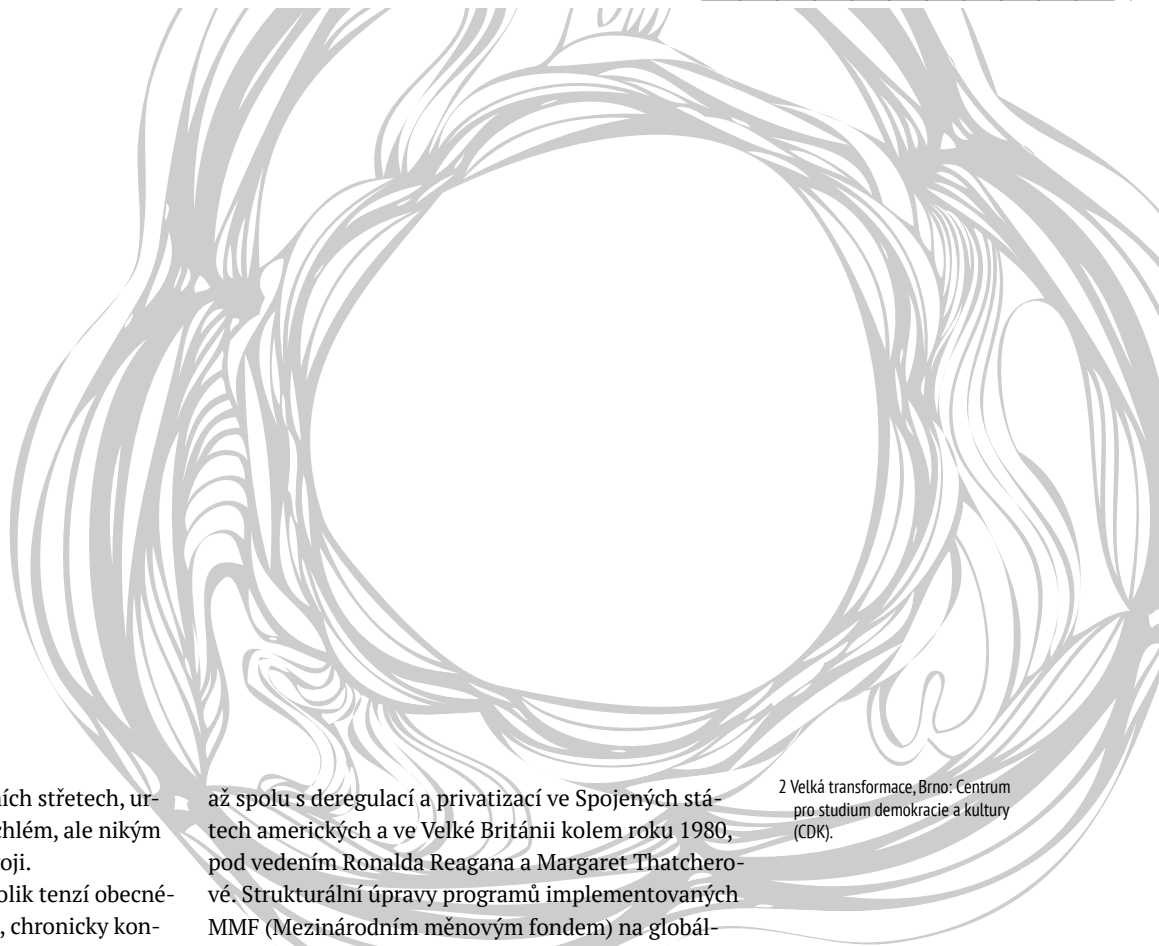
PŘEHŘÍVAJÍCÍ SE SVĚT

Dnešní svět je světem, který se rychle přehřívá a který se vyznačuje především napětím a rozpory. Sítě, které lidi propojují, jsou stále hustší a rychlejší a mají stále závažnější dopady. Transnacionální islamistické hnutí, ekologické hnutí a kritikové jako ATTAC nebo Occupy, ti všichni se snaží dokázat, že jiný svět je možný. Výchozím pravidlem městského dopravního plánování je, že rychlost vyžaduje prostor, přitom provoz na globálních dálnicích víc a víc houstne, čímž se zvyšuje riziko srážky.

Na dálnici může mít provoz tři podoby: plynulý provoz, souběžná jízda a dopravní zácpa. Situace před nějakými dvěma sty lety, na počátku věku fosilních paliv neboli antropocénu, odpovídala plynulému provozu. Byla to epocha otevřených hranic a neprobádané divočiny. Dnes situace očividně odpovídá spíše souběžné jízdě občas přecházející v dopravní zácpu; na dálnici je takový provoz, že dříve než přejedeme do jiného pruhu, je třeba pozorně se podívat do zpětného zrcátka – a některá chronicky „přehřátá“ místa (napadne nás Izrael/Palestina, ale také Sýrie nebo Ukrajina) připomínají spíš dopravní kolaps. V takovém světě evidentně potřebujeme přísná dopravní pravidla, jak dosvědčuje vznik environmentalistického hnutí: Zatímco příroda byla v zemědělských a průmyslových společnostech vždycky pro kulturu „tím Druhým“, chápaným jako protiklad kultury či dokonce její protivník, začali jsme ji v druhé polovině 20. století vnímat jako slabou a zranitelnou, vyžadující ochranu před kulturou, má-li vůbec přežít: příroda přestala být soběstačná.

Rychlost generuje teplo: ve fyzice jde o synonyma. Když v běžné řeči hovoříme o někom, kdo trpí syndromem vyhoření, jde o příhodnou metaforu: Ten člověk dělal příliš mnoho věcí příliš rychle. Ale metafora přehřívání se také mimoděk užívá v jiných souvislostech. Když zkrachuje burza, Wall Street mluví o „roztavení“ trhů, a když sazby přerostou snesitelnou hranici, objevují se vyjádření jako „je třeba trh zchladit“. Nepokoje a násilné demonstrace jsou často emocionálně spojovány s „horkokrevností“. Změny klimatu souvisejí s přehříváním hned dvakrát: Teploty *de facto* rostou a jejich příčinou je zrychlující se tempo změn, především ve smyslu energetické spotřeby.

Možná nám bezděčně užívání metafory přehřívání může pomoci vysvětlit, proč se fenomén globálního oteplování stal v poslední době ústředním narativem o dnešku. Sleduje stejnou vnitřní logiku jako některé další rozšířené narativy a potvrzuje domněnku, že dějiny už neznamenají výlučně pokrok. Díky tomu, že nás upozorňují na teplo jako nezamýšlený efekt modernity, mohou zprávy o globálním oteplování fungovat také jako přírodovědná verze známých zpráv

o etnických, náboženských a kulturních střetech, urbánních populačních explozích a rychlém, ale nikým neregulovaném technologickém vývoji.

S přehříváním lze spojit hned několik tenzí obecného charakteru. K již dříve zmíněným, chronicky konfliktním liniím – moc a bezmoc, bohatství a chudoba, autonomie a závislost – se přidávají nové střety, napětí a kolize po celém světě. Zásadní je především patová situace, v níž proti sobě stojí ekologická udržitelnost a ekonomický růst. Můžeme to ignorovat (jako se to děje v Austrálii, kde se politické špičky brání jakýmkoliv debatám o klimatických změnách) nebo se snažit dosáhnout obojího, třeba tak, že zůstaneme závislí na fosilních palivech a zároveň se pokusíme o udržitelnost prostřednictvím vysazování stromů, recyklace odpadu a tak dále.

Náš svět je propojený, ale není jednotný, homogenní ani harmonický. Práva a povinnosti, příležitosti a omezení jsou distribuovány nerovně a globální systém je sám chronicky nestabilní a vnitřně rozporuplný. Základním rozporům, antropologům dobře známým, je těžko zvládnutelné napětí mezi universalizujícími silami globální modernity a tím, co je místně jedinečné, co vyžaduje autonomii a ze své podstaty se nedá „zaškatalkovat“ (Tsing 2012). Tendence směrem k standardizaci, zjednodušování a universalizaci, které jsou pro globální neoliberalní systém typické, se téměř vždy střetávají s obhajobou lokálních hodnot, zvyklostí a vztahů. Globalizace jen zvýrazňuje klasicke moderní protiklad mezi systémem a žitým světem, mezi standardizovaným a unikátním.

NEOLIBERALISMUS V PŘEHŘÍVAJÍCÍM SE SVĚTĚ

Nekontrolované klimatické změny závisejí na tom, jak se politici zříkají vědomého, dlouhodobého společenského plánování, což je také důvod, proč naše porozumění příčinám člověkem vyvolaných klimatických změn musí zahrnovat také porozumění neoliberalismu. Pojem neoliberalismus se používá pro označení specifické formy vykořeněné ekonomické ideologie a praxe charakteristické pro pozdní 20. století a rané 21. století. Všeobecně se soudí, že byl skutečně nastolen

až spolu s deregulací a privatizací ve Spojených státech amerických a ve Velké Británii kolem roku 1980, pod vedením Ronalda Reagana a Margaret Thatcherové. Strukturální úpravy programů implementovaných MMF (Mezinárodním měnovým fondem) na globálním jihu v 80. a 90. letech se řídily stejnými principy, škrtalo se v oblasti veřejných výdajů a podporoval se rozvoj konkurenčních trhů, kdekoliv to bylo možné. Tento balíček opatření, takzvaný Washingtonský konsenzus, byl ve své době výsledkem dohody mezi MMF, Světovou bankou a americkým Ministerstvem financí.

David Harvey definuje neoliberalismus následovně:

Neoliberalismus je . . . teorie politicko-ekonomických opatření, která tvrdí, že lidského dobra může být nejnásledně dosaženo prostřednictvím osvobození individuálních podnikatelských svobod a dovedností v institucionálním rámci, který je charakteristický zesílenými právy na osobní vlastnictví, volným trhem a volným obchodem. Funkcí státu je vytvářet a udržovat tento institucionální rámec vhodný pro zmíněné aktivity. (2005: 2)

Neoliberalní praktiky byly v následujících desetiletích přejímány vládami ve většině částí světa. Plně nebo částečně se privatizovaly původně veřejné podniky jako železnice nebo poštovní služby, a přinejmenším teoreticky se podporovala ničím neomezená tržní ekonomika (ačkoliv jistá omezení se vždy kladla alespoň na dovoz v podobě cla a klíčový průmysl byl často významně dotován). Počátky neoliberalního učení se vážou k Friedrichu Hayekovi a jeho následovníkům, především Miltonu Friedmanovi, jehož vrcholná chvíle přišla na začátku 80. let, když byla jeho ekonomická ideologie přejata v USA a Velké Británii. Je tu však jejich bezprostřední předchůdce, který by měl antropology zvláště zajímat. Hayekův vídeňský učitel, Ludwig von Mises, byl nadšeným libertariánem, nepřitelem socialismu ve všech jeho podobách, a pevně věřil v deregulaci trhu. Misesovým nejpřísnějším kritikem byl ekonomický historik Karl Polanyi, jehož dílo *Velká transformace* upoutalo pozornost antropologů téměř ihned po jeho vydání v roce 1944 (česky 2006²).

2 Velká transformace, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).

3 V originále "small places and large issues", viz autorova publikace *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*, 1. vydání z roku 1995.

Tato kniha pak byla hlavním zdrojem inspirace pro následovnou „velkou debatu“ v ekonomické antropologii mezi substantivisty a formalisty, debatu, která v oboru ekonomické antropologie, byť pod jinou zášterkou, trvá doposud (Hann a Hart 2011).

Velká transformace začíná dramatickým autorovým výrokem, že „civilizace devatenáctého století zkolabovala“. Myslí tím zásadní dopady industrializace a kolonialismu devatenáctého století, kdy se tržní principy v západních společnostech staly určujícími a všudypřítomnými. Polanyi vlastně kritizuje neoliberalismus ještě předtím, než vznikl, když tvrdí, že sociální hodnoty a praktiky, založené na vzájemnosti a solidaritě, jsou pro lidskou existenci důležitější než vykořeněné a v konečném důsledku odlidštěné tržní mechanismy. Předpovídá také, že v dlouhodobém horizontu převládnu. Tento nemarxistický socialista argumentuje proti komodifikaci práce a obecněji proti omezené vizi mainstreamové ekonomie. Jeho hlavním terčem byl Mises, otec neoliberalismu. Polanyi se nestavěl proti tržnímu principu jako takovému a dobře si uvědomoval existenci fungujících trhů v nekapitalistických společnostech. To, proti čemu vystupoval, bylo rozšiřování tržního principu do společenských oblastí, které by měly být řízeny principy sociálními. Stejně jako v Tönniesově analýze přerodu směrem k urbánní, průmyslové společnosti *Gemeinschaft* ontologicky předchází *Gesellschaft*, je „lidská ekonomie“ založená na reciprocitě a redistribuci (Hart et al. 2010) klíčová pro život ve společnosti. Proto musí lidé všude na světě odolávat nadvládě trhu.

Uvažujeme-li na podobně vysoké úrovni abstrakce a obecnosti, napětí mezi ekonomickým růstem a ekologickou udržitelností je rovněž chronickou kontradikcí, a lze říci, že jde o zcela fundamentální konflikt (Bateson et al. 1956) v soudobé společnosti. Vždy bude docházet k určitým kompromisům mezi ekonomickým růstem a udržitelností, ale rozhodně ne vždy ve smyslu „znečišťovatel platí“. Celosvětová shoda ohledně příčin klimatických změn je všeobecně známa, pouze politici i nadále upřednostňují růst, a to někdy takovým způsobem, až znepokojení občané musejí dojít k závěru, že si my lidé sami za „pomocí“ našich politiků a ekonomických elit znemožníme budoucí přežití.

Další důležitou konceptuální distinkcí je to, co se někdy popisuje pojmy formální a neformální, nebo-li systém a žitý svět, universální a partikulární, nebo prostě jen abstraktní a hmatatelné. (Souvisejí s tím i dichotomie struktura a proces, langue a parole.) Protože jedním z důsledků globalizace je i standardizace a homogenizace (což nemusí nutně znamenat „pozápadnění“, viz „pojaponštění“ ve východní Asii nebo popularitu indických filmů v severní Nigérii, apod.) – stejně jako kapitalismus zahrnuje celé spektrum ekonomických aktivit do jednotného systému, kde je vše vzájemně porovnatelné, nebo jako etnicita činí kul-

turní rozdíly porovnatelnými tím, že vytváří společný jazyk pro hovory o jinakosti – jsou reakce vyzdvihující význam autonomie, tradice, soběstačnosti a nezávislosti nevyhnutelné. Právo definovat sebe sama, svou minulost, přítomnost i budoucnost, svůj zdroj obživy a vztah k jiným lidem a k přírodě se v éře přehřívající se globalizace stává nedostatkovým zbožím a velkým politickým tématem. I když změna může být vítaná, ve skutečnosti jsou přijatelné pouze takové změny, které nenarušují a nezpochybňují zavedené představy o konceptu osobnosti, o společnosti a kontinuitě. Každé místní společenství po svém způsobu hledá rovnováhu mezi starým a novým, mezi změnou a tradicí. Jdeme-li k samé podstatě věci, dialektika globalizace spočívá v napětí nikoliv mezi „globálním a lokálním“, ale mezi „abstraktním a formálním“ a „hmatatelným a neformálním“, mezi universálním a specifickým, mezi vykořeněným a zakořeněným.

Tyto kontradikce v sobě skrývají svět dosud nenaplněných příslibů.

PROČ POTŘEBUJEME ANTROPOLOGII

Rozdíly ale stále existují. Neodlišují se jen místa, ani lidé žijící ve stejné lokalitě se neshodují v názorech na místní podmínky. Lidé vnímají, chápou a jednají v reakci na změny různě v závislosti na své pozici v dané komunitě (třída, věk, gender apod.) a podle typu dané lokality stejně jako podle její pozice v rámci regionálního, národního a mezinárodního systému. Máme-li porozumět globalizaci, musíme prozkoumat, jak se s jejími krizemi a vnitřními protimluvami vyrovnávají lidé v lokálních kontextech – jak lidé odolávají změnám, jimž jsou vystaveni, jak vyjednávají o svém postavení s globálními a transnacionálními silami, a jaké vyvíjejí strategie pro přežití, odpor a udržení autonomie. Tento druh výzkumu musí brát *genius loci* dané lokality zcela vážně, musí se zabývat daným místem v historickém kontextu a zapojit jej do analýzy globálních procesů. Konečně má-li být prokázána všudypřítomnost efektu přehřívání, je nezbytný systematický srovnávací výzkum mezi jinak velmi odlišnými lokalitami. To je důvodem, proč dnes antropologie „malých míst a velkých témat“³ musí přijmout zásadní výzvy, kterým čelí naše planeta, a zároveň musí zůstat – jako vždy – citlivou k lokálním žitým světům a uvědomovat si, že navzdory zrychlující se globalizaci jsou jednotlivá místa na Zemi jedinečná, a proto musí být studována prostřednictvím terénního výzkumu. Když to dokáže, může antropologie v dnešním světě potýkajícím se s rostoucí hrozbou globálních klimatických změn skutečně něco změnit, stejně jako svého času úspěšně bojovala proti rasismu a kulturním předsudkům.

Z anglického originálu přeložila
Zdenka Sokolíčková

The place of anthropology in an overheated world

THOMAS HYLLAND ERIKSEN

INTRODUCTION

Across the world there is a widespread feeling that we – humanity – live in a time of transition, although there is no general agreement, among social scientists or others, as to what kind of transition we currently experience and what will be its ultimate outcome. And not least, there is no general agreement about the addressee for attributions of responsibility, or blame, for the changes, and what to do about their consequences. This is not just about climate change, although that is arguably the most momentous and consequential change we are facing unless we change course.

Accelerated change can be identified in a number of areas. The most familiar exponential growth curve of the last century was that of global population growth. At the beginning of the 20th century, global population stood at about 1.5 billion. By the end, it had grown to nearly 7 billion. While it took humanity a couple of hundred thousand years to reach the first billion, it subsequently took only two centuries to increase sevenfold.

However, there is accelerated change all around us. There are more of us, and each of us is on the average more mobile and active, and has more connections with others – is hooked up to more networks – than ever before. Earlier eras were, without exception, slower eras for the majority of humanity.

In this sense, we presently live on an overheated planet (see www.uio.no/overheating). In physics, heat is simply a synonym for speed, and translated into the language of social science, overheating can refer to accelerated change. Moreover, we have long been aware that the changes brought about by modernity have unintended, often paradoxical consequences, and when changes accelerate, so do the unintentional side-effects of changes.

Overheating responses – local reactions to accelerated change – can be observed almost everywhere in the world, but in different domains and expressed very differently due to the variations in local circumstances, both material, social and cultural. Typically, people perceive that some change or another is taking place really fast. However, they may reflect, ‘nobody asked me for my opinion’, adding: ‘Who should I blame, who can I trust, and

what can I do?’ In a situation of overheating, this is an emblematic reaction. An obvious task for social scientists consists in exploring the modes of blaming at work locally, a kind of research with obvious political implications. For example, it makes a great difference whether people blame/trust a ‘who’ or a ‘what’; a person or a structure or institution. It also makes a difference whether they can blame a local or domestic entity – a person or an institution – or whether the blame for your problems lies abroad. In upland Sierra Leone, when unexpected change happens – say, a huge biofuel plantation suddenly appears just across the river – people may shrug and say that ‘it’s the global’. The task for social science consists in unpacking this term, finding out what locals mean by ‘the global’ and how it is connected to their world-view, both in a literal and a figurative sense, and to their worlds of experience and prospects. If, for example, the water shortage in a town in the Andes can be attributed to the nearby mining company, the latter can be held accountable. But if the cause is not deemed to be the resource use associated with mining, but global climate change, it is far more difficult for the locals to know what to do. They may even begin to look for a local scapegoat.

One generic characteristic of overheating is a lack of predictability. There seems to be no script guiding humanity into the next stage, as it were, of modernity, no hegemonic narrative telling us where we are going. This century is one where it will be demanded of humanity, collectively and locally, to ‘rebuild the ship at sea’ in order to avoid the collapse of the world as we know it. The most significant looming danger is that of global climate change, but it needs to be understood in its full context.

ACCELERATED CHANGE

As pointed out by Charles Tilly in an early critique of methodological nationalism in sociology (Tilly 1984), the period in which he wrote was more interconnected than any earlier humanly produced world.

A sensible rule of thumb for connectedness might be that the actions of powerholders in one region of a network rapidly (say within a year) and visibly (say in

changes actually reported by nearby observers) affect the welfare of at least a significant minority (say a tenth) of the population in another region of the network. Such a criterion indubitably makes our own world a single system; even in the absence of worldwide flows of capital, communications, and manufactured goods, shipments of grain and arms from region to region would suffice to establish the minimum connections. (Tilly 1984: 62)

Thirty years later, we may safely confirm that the tendency invoked by Tilly has continued. No matter how you go about measuring degrees of interconnectedness in the contemporary world, the only possible conclusion is that many more people today are much more connected than ever before in history. There are more of us, and each of us has, on average, more links to the outside world than our predecessors, through business travel, information, communication, migration, vacations, political engagement, trade, development assistance, exchange programmes and so on. The number of transatlantic telephone lines has grown phenomenally in the last few decades; so has the number of Websites and international NGOs.

In the context of anthropological research, it may be pointed out that the same increased connectivity which is the focus of research on transnationalism was, slightly earlier, a cause of decolonization and the emergence of a postcolonial sensitivity which in turn led to what many saw as a crisis of representation in anthropology (Fabian 1983, Clifford and Marcus 1986). A source of regret for many anthropologists, it may also be seen as a situation which creates new opportunities for comparative research, as people across the world cease to be mere consociates, but become true contemporaries (cf Geertz 1957), aware – however dimly – of each other and of the broader processes within which their lives unfold, sharing a seamless world not only with each other, but also with the anthropologist writing about their life-worlds.

The most striking graphic representation of the processes of change characteristic of the current era is the exponential growth curve (Eriksen 2001). In its most familiar version, it depicts world population growth, brought to the attention of policy-makers

not least through the neo-Malthusian Club of Rome's report *Limits to Growth* (Meadows et al. 1972), which advocated population control as one of several methods for preventing serious resource scarcity in the future. From a global environmental perspective, the concern expressed by the Club of Rome is easily understandable. Many have argued that it is unlikely to be possible, economically and ecologically, to offer the majority of the current world population – and it is expected to reach nine billion in 2050 – resort holidays by jet, a family car and everything they desire in the realm of iGadgets and the like. Alternatives pursued by activists, politicians and planners include acceptance of widespread poverty, bracing for an ecological catastrophe, promoting population reduction, or replacing consumerism with one or several alternative views of the good life.

However, growth is exponential in a number of realms, and population is growing less fast than a number of other phenomena. Of course, the proportion of the world's population with access to the Internet has grown extremely fast since 1990, as very few used Internet at the time. But that growth has accelerated since the turn of the century. As late as 2006, it was estimated that between one and two per cent of the Sub-Saharan African population (with the exception of South Africa) had reasonably regular access to the Internet. By 2012, the proportion was estimated at slightly over 15 per cent (Internet World Stats 2013). The simple explanation is that millions of Africans now have smartphones with easy access to the Web and email.

Or one could look at transnational migration in areas which 'feel the heat': When, in 1990, I began to write about cultural diversity in Norway, there were 200,000 immigrants in the country (which had a total population of 4.5 million, now >5 million). By late 2013, the figure was 700,000 (including children of two immigrants), and the growth curve of the last decade is – accordingly – steep. In the same period, urbanization in the global south has also set in a new gear, and cities like Nouachott (Mauretania) and Mogadishu (Somalia) have grown from a couple of hundred thousand to a couple of million inhabitants; in other words, they

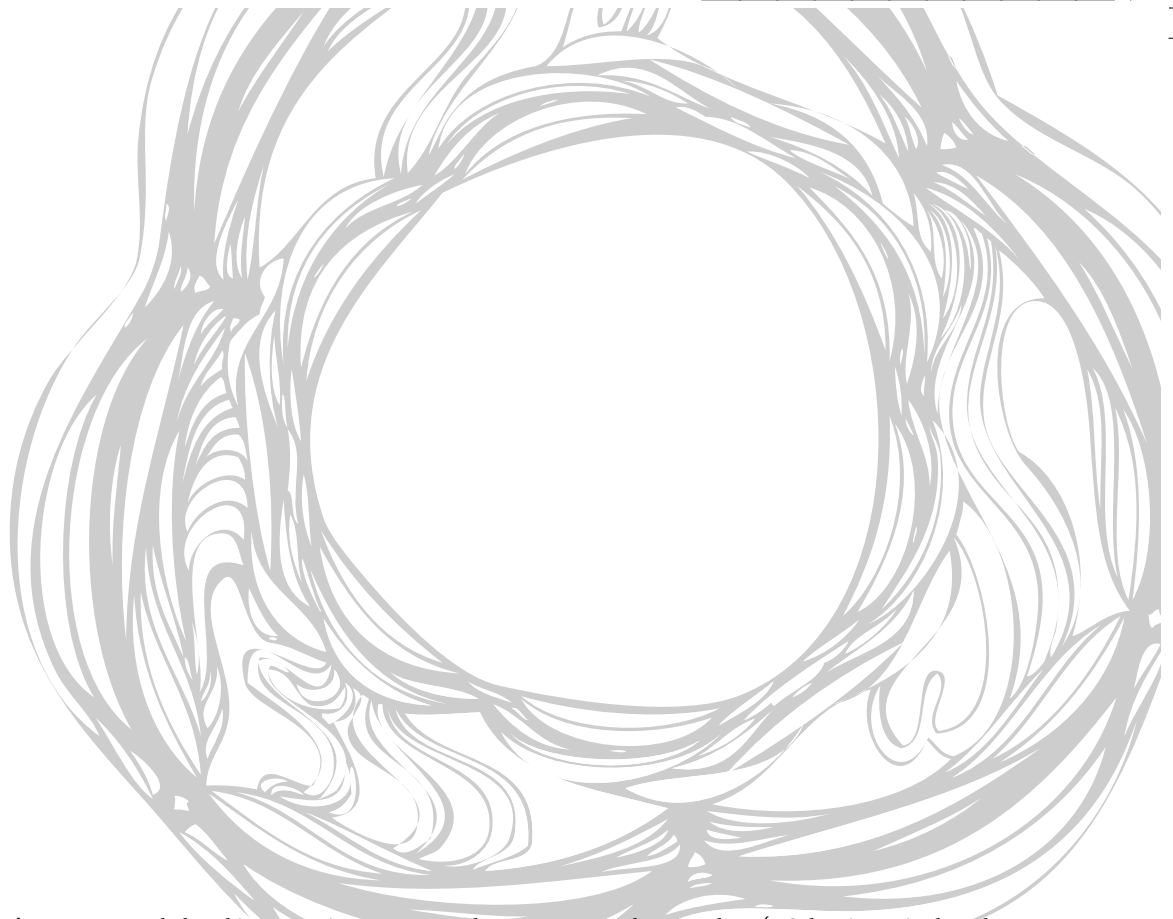
have grown a thousand per cent in about 25 years (Davis 2006).

Or, again, one could look at international tourism as an indicator of accelerated change. As early as the late 1970s, there were North Europeans who spoke about parts of the Spanish coast as being 'spoiled by mass tourism'. However, in 1978, soon after the end of Fascism in the country, Spain received a grand total of 15 million tourist arrivals a year. In 2013, the figure is estimated at 60 million; in other words, tourism in the country has grown fourfold in 35 years. On a global basis, the UN organization WTO (World Tourism Organization) has estimated more than a billion international tourist arrivals in 2013.

Websites, international organizations (as well as international conferences and workshops), mobile telephones and TV sets, private cars and text messages: The growth curves point sharply upwards in all of these domains (and many others). In 2003, Facebook did not yet exist. Ten years later, the platform reached 1.1 billion user accounts. The figure is all the more impressive considering that the Chinese, who alone represent 17 per cent of the world's population, are for reasons of political censorship not represented.

Of course, everything everywhere does not accelerate in the early 21st century, and not everything that grows fast has profound local consequences. Local or regional deceleration is also a possible consequence of globalized acceleration. Moreover, although phenomena such as text messages and tourism, Facebook and cable TV have transformed contemporary lives in ways which are still only partly understood by researchers, it is the interrelationship between two processes of change which are especially consequential for the present and near future of humanity, namely population growth and the growth in energy use.

Since we are now seven times as many as we were around the time of the Napoleonic Wars, it comes as no surprise that we use more energy today. However, the growth in global energy use has been much faster than the growth in population. In 1820, each of us used, on an average, 20 Gigajoules a year. Roughly two centuries later, the figure is 80 GJ, chiefly due to the technology making it possible to exploit fossil fuels on a large scale. As is well known, energy use is far from evenly

distributed between and within societies, and it has been estimated that those who live in rich countries have access, on an average, to machine power equivalent to a situation where every individual had 25 slaves.

The fourfold growth mentioned is in reality a growth by a factor of 28, since there are seven times as many of us now as in the early 19th century. Only since 1975, world energy consumption has been doubled. The unintended consequences are well known. Those which are visible and subject to immediate experience are pollution and environmental deterioration. The long-term, large-scale effects, more difficult to observe and understand, are changes in the global climate.

One may well speculate that if world population had not started to grow exponentially in the 19th century, we might have evaded the most serious unintended consequences of the fossil fuel revolution. Lovelock (2006) once remarked that if world population today had only been around a billion, we might have been able to do 'pretty much as we liked', and the planet would still have recovered. Similarly it is possible to speculate, even if the scenario is unrealistic, a sevenfold increase in world population without the fossil fuel revolution. In that case, the climate crisis would also have been avoided, but instead, the majority of humanity would in all likelihood have eked out a living only barely covering their basic needs. Instead, our shared planet is one where modernity has gone into overdrive, where there is full

speed ahead in many, interconnected domains. The human consequences of this accelerated change should be an area of priority for anthropological research.

AN OVERHEATED WORLD

The contemporary world is an overheated world, above all defined through tensions and frictions. The networks connecting people are denser, faster and more consequential than before. The transnational Islamist movement, the green movement and critics like ATTAC and Occupy all attempt to show that another world is possible. The first rule of urban traffic planning is that speed requires space, and traffic is gradually becoming denser on the global highways, increasing the risk of collisions.

On a highway, there seems to be just three possible kinds of traffic: Free flow, synchronized flow and traffic jams. The situation around two hundred years ago, at the outset of the age of fossil fuels or the Anthropocene, was one of free flow. It was an age of open frontiers and unexplored wildernesses. Today, the situation is quite obviously rather one of synchronized flows occasionally segueing into a jam; there is so much traffic on the highway that you need to take a cautious glance in the side mirror before changing lanes – some notoriously overheated places (Israel/Palestine comes to mind, but also Syria and Ukraine) even seem caught in a gridlock. In this kind of world, there is an obvious need for traffic rules, witnessed in the rise of the environmentalist movement: While nature

was always culture's Other in agricultural and industrial societies, defined as the opposite of culture and often as its antagonist, it became, in the latter half of the last century, to be perceived as so weak and vulnerable that it needed the protection of culture to sustain itself: nature was no longer self-sufficient.

Speed creates heat; in physics, the two are synonymous. When, in everyday language, we speak of a person as suffering from a burnout, the metaphor is apt: He or she has done too many things too fast. But the metaphor of overheating is also used, unwittingly, in other domains. When the stock exchange crashes, Wall Street speaks of a 'meltdown' in the market, and when rates increase above what is seen as a viable level, they may talk about the need to 'cool down the market'. Riots and violent demonstrations are frequently associated with 'hotheaded' emotions. Moreover, climate change is associated with overheating in two ways: Temperatures are *de facto* rising, and the cause is accelerated change, particularly with respect to energy use.

Perhaps the unconscious use of the overheating metaphor can contribute to explaining why the story of global warming has recently become a central narrative about the present era. It follows the same intrinsic logic as several other widespread narratives, and confirms the view that history no longer means progress. Through its focus on heat as an unintended consequence of modernity, the stories about global warming function as a natural

science version of familiar stories about ethnic, religious and cultural frictions, urban population explosions and fast, but directionless technological change.

Several tensions of a generic type can be linked to overheating. In addition to previous, perhaps universal lines of conflict – power and powerlessness, wealth and poverty, autonomy and dependence – new conflicts, frictions and tensions arise in this world. The most fundamental is arguably the double bind between ecological sustainability and economic growth. It may be neglected (as in Australia, where leading politicians are hostile towards any talk of climate change) or one may try to have it both ways, by depending on fossil fuels and simultaneously trying to be sustainable by planting trees, recycling waste and so on.

This world is interconnected, but it is neither seamless, homogeneous nor harmonious. Rights and obligations, opportunities and constraints are very unevenly distributed, and the global system itself is chronically unstable and self-contradictory. The most basic contradiction, familiar to anthropologists, is the chronic tension between the universalising forces of global modernity and that which is locally unique, demands to be autonomous and is by its essence ‘non-scalable’ (Tsing 2012). The tendencies towards standardization, simplification and universalization characteristic of a global neoliberal regime are almost universally met with a defence of local values, practices and types of relationship. Globalization highlights a typically modern contradiction between the system world and the life world, between the standardized and the unique.

NEOLIBERALISM IN THE OVERHEATED WORLD

Unchecked climate change depends on the abdication of politicians from conscious, long-term societal planning, and this is why an understanding of the causes of man-made climate change has to incorporate an understanding of neoliberalism. The term neoliberalism is used to describe a particular kind of disembedded economic ideology and practice characteristic of the late twentieth and early twenty-first centuries. It is commonly agreed that it began in earnest with the policies of deregulation and privatization instigated in

the United States and the United Kingdom around 1980, under Ronald Reagan and Margaret Thatcher’s respective leaderships. The structural adjustment programs implemented by the IMF (International Monetary Fund) in the global south in the 1980s and 1990s conformed to the same principles, cutting down public expenditure and encouraging the development of competitive markets wherever possible. This set of policies, the Washington Consensus, was at the time the outcome of an agreement between the IMF, the World Bank, and the U.S. Treasury Department.

David Harvey defines neoliberalism as follows:

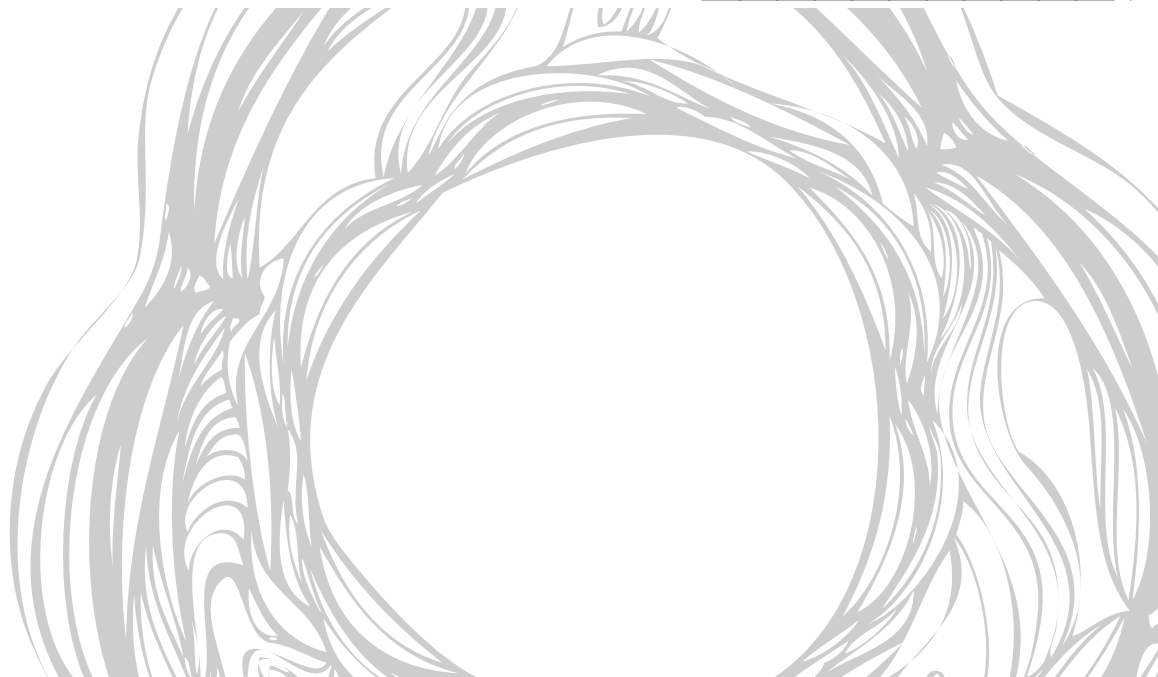
Neoliberalism is . . . a theory of political economic practices that proposes that human well-being can best be advanced by liberating individual entrepreneurial freedoms and skills within an institutional framework characterized by strong private property rights, free markets, and free trade. The role of the state is to create and preserve an institutional framework appropriate to such practices. (2005: 2)

Neoliberal policies have in the subsequent decades been pursued by governments in most parts of the world, fully or partly privatizing formerly public enterprises, such as railways and postal services, and encouraging, at least in theory, an unfettered market economy (although restrictions are usually placed on imports in the form of tariffs, and key industries are often heavily subsidized). The origin of neoliberalist thought is generally traced to Friedrich Hayek and his successors, notably Milton Friedman, whose finest moment may have been in the early 1980s with the implementation of this economic ideology in the US and the UK. However, there is an immediate precursor which should be interesting for anthropologists. Hayek’s teacher in Vienna, Ludwig von Mises, was an enthusiastic libertarian, an enemy of socialism in all its forms, and a believer in deregulation of markets. Mises’s most important critic was the economic historian Karl Polanyi, whose *The Great Transformation* almost immediately caught the attention of anthropologists upon its publication in 1944. This book in fact was the main source of inspiration for the subsequent ‘great

debate’ in economic anthropology between substantivists and formalists, a debate which continues till this day, in new guises, across the field of economic anthropology (Hann and Hart 2011).

The Great Transformation begins on a dramatic note as the author states, as a matter of fact, that ‘[n]ineteenth century civilization has collapsed’. What he has in mind is the ultimate outcome of nineteenth-century industrialization and colonialism, whereby the market principle became predominant and pervasive in Western societies. In what is virtually an *avant la lettre* criticism of neoliberalism, Polanyi argues that the values and practices of sociality, based on reciprocity and solidarity, are more fundamental to the human existence than the disembedding and ultimately dehumanising market principle. He predicts that they will prevail in the long term. A non-Marxist socialist, Polanyi argued against the commodification of labour and more generally the limited vision of mainstream economics. His main target was Mises, the father of neoliberalism. Polanyi was not opposed to the market principle as such, and was well aware of the existence of functioning markets in non-capitalist societies. What he objected to was its spread into social domains which should be governed by principles of sociality. Just as *Gemeinschaft* is ontologically prior to *Gesellschaft* in Tönnies’ analysis of the transition to urban, industrial society, a ‘human economy’ based on reciprocity and redistribution (Hart et al. 2010) is fundamental to social life, and people living in communities everywhere will therefore resist market dominance.

At similarly high level of abstraction and generality, the tension between economic growth and ecological sustainability is also a chronic contradiction, and it may be argued that it constitutes the most fundamental double-bind (Bateson et al. 1956) of contemporary civilization. Trade-offs between economic growth and sustainability are ubiquitous, but not always in such a way that the polluter pays. The global consensus concerning the causes of climate change is well known, yet politicians continue to prioritize growth, sometimes in ways that lead concerned citizens to suspect that we humans are about to undermine the conditions for our

own survival, with the complicity of our political and economic elites.

A further, important conceptual distinction is that sometimes described in terms of the formal and the informal, or the system-world and the life-world, the universal and the particular, or just the abstract and the tangible. (Structure and process, langue and parole are related dichotomies.) Since globalization entails standardization and homogenization (which does not have to mean 'Westernization', cf. 'Nipponization' in East Asia, the popularity of Hindi films in northern Nigeria etc.) – just as capitalism entails the integration of a variety of economic activities within a uniform system where everything is comparable with everything, or ethnicity amounts to making cultural differences comparable by developing a shared language for talking about difference – reactions stressing the virtues of autonomy, tradition, self-sufficiency or independence are inevitable. The right to define oneself, one's past, present and future, one's livelihood and relationship to other people and to nature, becomes a scarce resource and a series of political issues in an era of overheated

globalization. Although change may be welcomed, only the changes that do not challenge or upset established notions of personhood, sociality and continuity, are welcomed. The equilibrium between 'roots and boots', change and continuity, is always sought in locally specific ways. In a fundamental sense, the dialectics of globalization concerns the tension, not between 'the global and the local', but between the abstract and formal, and the tangible and informal, the universal and the specific, the disembodied and the embedded.

These contradictions evoke a world of unfulfilled promises.

THE NEED FOR ANTHROPOLOGY

But everything is not the same. Not only do places remain different, but people living in particular places need not share a common outlook or understanding of local conditions. People perceive, understand and act upon the changes in widely differing ways depending on their position in the locality (class, age, gender etc.) and on the characteristics of the locality as well as its position within regional, national and transnational systems. In order to

understand globalization, it is necessary to explore how its crises and contradictions are being dealt with in local contexts – how people resist imposed changes, negotiate their relationship to global and transnational forces, and which strategies for survival, autonomy and resistance are being developed. These explorations must take the genius loci of the locality seriously, situate the locality historically and connect it to an analysis of global processes. Finally, in order to demonstrate the ubiquity of overheating effects, systematic comparison between otherwise very different localities is necessary. This is why an anthropology of 'small places and large issues' today must take on the fundamental challenges facing the planet, yet remaining – as always – sensitive to local life-worlds and aware of the fact that in spite of accelerated globalisation, places remain unique and must therefore be studied ethnographically. By doing this, anthropology can make a difference today, in a world faced by the mounting danger of global climate change, just as it successfully battled racism and cultural prejudice in the past.

REFERENCES

- Bateson, Gregory, Donald Jackson, Jay Haley and John Weakland. (1956). *Toward a theory of schizophrenia*. Behavioral Science, 1: 251–264.
- Clifford, James and George Marcus, eds. 1986. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Davis, Mike. (2006). *Planet of Slums*. London: Verso.
- Eriksen, Thomas Hylland. (2001). *Tyranny of the Moment: Fast and Slow Time in the Information Age*. London: Pluto.
- Fabian, Johannes. (1983). *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Geertz, Clifford. (1957). *Ritual and social change: A Javanese example*. American Anthropologist, 59(1): 32–54.
- Hann, Chris and Keith Hart. (2011). *Economic Anthropology*. Cambridge: Polity.
- Hart, Keith, Jean-Louis Laville and Antonio David Cattani, eds. (2010). *The Human Economy*. Cambridge: Polity.
- Harvey, David. (2005). *A Short History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Internet World Stats. (2013). *Internet Users In The World*. <http://www.internetworldstats.com/stats.htm>, accessed 14 December 2013.
- Lovelock, James. (2006). *The Revenge of Gaia: Why the Earth Is Fighting Back – and How We Can Still Save Humanity*. London: Allen Lane.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers and William W. Behrens III (1972). *The Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- Polanyi, Karl. (1957 [1944]). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time*. Boston, MA: Beacon.
- Tilly, Charles. (1984). *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russel Sage.
- Tsing, Anna Lowenhaupt. (2012). *On Nonscalability: The Living World is not Amenable to Precision-Nested Scales*. Common Knowledge, 18 (3): 505–24.

